

SÜMEGI GYÖRGY

Csontváry-jegyzetek

A *Csontváry 170* alkalmából a Szépművészeti Múzeumban megrendezett kiállítás fölveti az életmű egyes műcsoportjaira és recepciójára vonatkozó kevésbé ismert adatokat, összefüggéseket.

CSONTVÁRY-KÉPEK KECSKEMÉTEN

A festő műveit, életművét akár behatóbban ismerők is elbizonytalanodhatnak ezzel a kérdéssel szembesülve. Hogyan kerültek oda képei? Kecskemét nem szerepelt Csontváry élethelyszínei között, képeinek egy része – sajátos körülmények között – mégis oda került, majd egyedi, különös módokon azután el is szivárgott onnét. Még azt is hozzáfűzhetem, hogy az alkotó mit sem tudhatott erről (hiszen halála utáni történet ez, s művészete utóéletébe, egyes művei sorsába enged bepillantani), akkor meglepően különösnek is tekinthető a históriájuk.

Csontváry ezen műcsoportjának históriája tulajdonképpen az Osztrák–Magyar Monarchia fölbomlásával, a háború befejezésével, Trianon következményeként a Felvidék Csehszlovákiához csatlósásával kezdődött. Ugyanis a gácsi patikát Csontvárytól bérlő¹ Székely Sándor gyógyszerész nem akart Magyarországot frissen meghúzott határain kívül maradni – megpályázta és elnyerte a kecskeméti városi gyógyszertárat (Csongrádi u. 1.). Németh Lajos művészettörténész, Csontváry monográfusa ezt a folyamatot így mutatja be: „Több képe maradt Csontvárynak a gácsi patika padlásán is. Jobbára ifjúkori műve vagy pedig olyanok, amelyeket nem érzett megoldottnak. Pedig főművek is voltak közöttük, mint az *Őnarckép* vagy a *Tengerparti sétalovaglás* stb. E képek túlnyomó részét az utolsó gácsi bérlő 1919 után Kecskemétre vitte, ahol a képeket elajándékozta, elcserélte a telepen [a művésztelepen] dolgozó festőkkel. Több képét szétvágták, valószínűleg más képet festettek rá. Több azonban műkereskedők kezébe és magángyűjtőkhöz vagy múzeumba, néhány kép Gácson a padlásról parasztok kezébe került.”²

A Gácsról Kecskemétre jutott festmények nagyjából két csatornán, két lehetséges úton cseréltek gazdát, illetve kerültek el Székelyéktől. Legelőször a Kecskeméti Művésztelepen dolgozó festők, majd vásárlók (Ernst Lajos, Gerlóczy Gedeon, dr. Petró Sándor) révén.

A művésztelepen történekről Mágócsy Eta festőművész terjedelmes önéletrajza tudósít:

„Egyik este Jóska [Csillag József] bent járt a városban, [...] a Székely patikusnál kifizetni az adósságot, amit keretcsinálásra kapott tőle. Igen szép gesztus volt Székelytől, hogy pár művésznek [...] adott kölcsönt.

Székely egyszer azt mondta a Jóskának:

– Menj fel egyszer a padlásra, ott van ennek a bolond patikus elődnek vagy 20 darab vászonra festett olajképe. Otthagytá, mikor átadta nekem a patikát. [...] Ott vannak a kémény mellé támasztva, elég tűzveszélyes. Nézd meg, hátha a vásznat el tudod használni, fessél rá. Ne kerülgessem már.

– Gondoltam, ha hibásak is, de vásznak. Festővászon, blindre húzva, elfogadtam. Mondtam Sándornak, majd adok érte tőlem egy képet, és ezeket újraalapozom, és festek rá. Még örült is neki. Én lassan pár darabot összekötve elhoztam. De olyan szakadozottak, piszkosak voltak, hogy csak maradt ott az egyik műterem sarkában, ahol Benyovszkyval együtt laktam. Benyó is nézegette, de neki sem kellett. Már én is sajnáltam, hogy elhoztam, amikor egy előbbeni modell-lány, a Marietta mesélte, hogy Pesten Kukán³ festőművésznél állt modellt, amikor jött egy férfi, és a megfestett, blindre húzott képek között turkálva kivett egy méteres képet. Leállította, nézegette. Kukán elnevette magát:

– Ezt az a bolond Csontváry hagyta itt, és nincs szívem kidobni. [...] Az a férfi kifizette a Csontváry-képet, és úgy piszkosan, porosan, ahogy volt, azonnal el is vitte.”

Csillag József pár hét múlva Mariettától megkapta a Kukán Gézától Csontváry-képet vásárló pesti férfi címét, és

„egyszer, amikor nem volt pénzem, összekötöttem két megropogtatott Csontváry képet, és felvittem Pestre a megkapott címre. [...]

Becsöngettem. [...]

– Mennyiért akarja eladni?

Én sokat mondtam. [...] Mondjuk félévi tanári fizetést.

Az orvos felnevetett: Hm! Szó sem lehet róla! Ennyi pénzért Benczúrt kapok.”

Végül is Csillag József „egy nevetségesen kis összegért” odaadta a két képet, s azután „mégis, ha nagyon kellett a pénz, kettésével felhordogattam az orvoshoz a Csontváry-képeket”.⁴

Mágócsy Eta festőművész „1923 szeptember hótól 1925 február hó 20-ig (többszöri megszakítással) volt a Kecskeméti Művésztelep növendéke”,⁵ s ez időtt került közel Csillag József festőművészhez,⁶ akivel házasságot kötött. Az idősebb korában megírt visszaemlékezéseiben⁷ a művésztelepi munkáról, a kollégákról és a legfontosabb eseményekről Csillag József centrumba állításával számol be. Az 1921–25 közötti években történhetett a Mágócsy Eta által megjelenített Csillag-féle Csontváry-képarusítás – Székely Sándor padlásáról. S emögött – ha elfogadjuk Mágócsyt hiteles szemtanúnak – az a csüggesztő fölismerés is meghúzódik, hogy Székely Sándor ugyan átmentette Gácsról az alkotó által otthagyt festményeket (valószínűleg egy részüket), ám nem becsülte sokra, mert vászonnak, újabb festmények alapanyagának tekintette csupán azokat. Amitől Gerlóczy a Csontváry-műteremben maradt hagyatékot megmentette, hogy a vásznakat művészettől idegen célra fölhasználhassák, azt Székely Sándor⁸ megengedte, sőt pártolta, segítette. S egy még szomorúbb összefüggés: a konzervatív fölfogású főiskolai tanár, a volt első Munkácsy-ösztöndíjas (1882) festőművész, Révész Imre és tanítványai lenézték,⁹ semmibe vették Csontváry Kecskemétre került műveit: csak alapanyagként vagy eladható, pénzkeresetnek juttatónak tekintették. Jellemző, hogy Pestről a Kecskeméti Művésztelepre lejáráó modell, Marietta hívta föl a figyelmüket Csontváry értékére.

Székelytől az 1930-as Csontváry-tárlatra,¹⁰ majd az 1936-os *Csontváry Tivadar újonnan fölmerült képeinek kiállítására* kerültek művek. A kiállítást rendező Lehel Ferenc a katalógus bevezetőjében megállapítja, hogy „különösen az újon talált képek mind kicsik vagy legalábbis nagy képek töredékei. Igen, négy darabból kétségkívül meg lehet állapítani, hogy nem egyszerűen körülnyírt képek, hanem nagy festmények nyolcad-, illetőleg tizenhatod részei, miket valamilyen vidéki festőnövendék át akart festeni (esetleg a többi részeket át is festette). Íme nem pusztán anekdota az, hogy Csontváry alkotásait a földarabolás veszélye fenyegette, legalább kettőn ez a sors beteljesedett.”¹¹

A Csontváry-életmű javának megmentő-megőrizője, Gerlóczy Gedeon így idézte föl özv. Székely Sándornénál 1961-ben, Kecskeméten tett látogatását:

„Az özvegy még kitűnően emlékezett a gácsi időkre, Csontváry látogatásaira. [...] Kecskeméten a Művésztelep fiatal növendékei látogatták házukat, és panaszkodtak, hogy semmiképpen sem tudnak rendes festővásznat szerezni. A jószívű Székely család így odaadogatta azokat az útban lévő Csontváry-képeket, amelyeket festményeikhez felhasználtak. A nagyméretű *Passió-jelenet* vásznát feldarabolták, és ezekből a véletlen csak egyes kis részleteket mentett meg. Székelyné szobájában Csontvárytól egyedül a keresztre feszített Jézus kisméretű fragmense volt berámázva. Csak egyes kisebb tátrai tájképeit és az *Őnarcképet* tartották meg emlékül. Az *Őnarcképet* Ernst Lajos 500 koronáért vásárolta meg.”¹²

Az 1930-as Ernst-, az 1936-os Frankel- és a későbbi kiállítások katalógusaiból pontosan megállapítható, hogy a Kecskeméti Művésztelep szemfüles művésznövendékei a gácsi padlásról előkerült mely képeket értékesítették későbbi időkben. A *Tengerparti sétalovaglás* magam is 1921-ben tőlük vásároltam.”¹³

Németh Lajos is a kecskeméti közbejöttére utal, mert szerinte Székelytől „a legtöbb [kép] – a kecskeméti festők közvetítésével – a Bedő és a Neményi Bertalan gyűjteménybe került, az utóbbi gyűjteményből később más gyűjtőkhöz. A Székely család tulajdonában maradt egy kis táj és a *Passió-töredék* Corpusának részlete, ezek később a Petró-gyűjteménybe kerültek.”¹⁴ Dr. Petró Sándor gyűjteményébe ugyancsak Kecskemétről kerültek művek, és ugyancsak tőle „vándorolt két remekmű, a *Marokkói tanító* és az *Athéni sétalovaglás* – előbb Bató József festőhöz, majd tőle 1922-ben – a Gerlóczy-gyűjteménybe”.¹⁵

Fölmerülhet az a kérdés is, hogy Csontváry járt-e, járhatott-e Kecskeméten. Talán a szegedi árvízhez utazásakor érinthette a várost. Ám idős nőrokonai még haláluk előtt is élénken emlékeztek arra, hogy Csontváry egyszer meglátogatta Izsákon élő testvérét, a szőlőművelő és a perenoszpóra ellen eredményesen védekező, méltánylandó munkásságú Kosztka Lászlót.¹⁶ Az akkori századforduló közlekedési adottságai valószínűsíthetők, hogy a közeli Izsákra Kecskeméten keresztül vihetett Csontváry útja.

A kecskeméti Csontváry-festmények – Mágócsy Eta szerint húszt lehetett – azonosítása a vásznak másodlagos fölhasználása, egyes művek szétdarabolása és a Csillag József által Budapesten „értékesítettek” lappangása (esetleg a második világháború idején történt megsemmisülése) miatt nem lehetséges. Ráadásul a festmények provenienciáját is föltüntető összefoglaló sem segít pontosítani a Székely által Gácsról Kecskemétre vitt képek számát, hiába adja meg a művek tulajdonlásának az útját: „Tul. Székely Sándor, Gács, Kecskemét”. Összesen 23 műnél tünteti föl a Székely Sándor–Gács–Kecskemét származást,¹⁷ ám a *Keleti pályaudvar éjjel* kompozíciót is közéjük sorolja, noha ez a mű bizonyosan szerepelt Csontváry 1908-as Iparcsarnok-beli tárlatán és a régi József Műegyetemen rendezett (1910) kiállításán.¹⁸ Ez azt jelenti, hogy nem kerülhetett Székelyhez, mivel Csontváry nem hagyta Gácson. Ezért is alakult ki bizonytalanság abban, hogy pontosan mely művek juthattak a Gács–Kecskemét stációkon át más tulajdonokba. Hiszen ez a Csillag József által Budapesten értékesítettek és a másodlagos fölhasználásuk (ráfestések) ismerete nélkül sem lehetséges. Az 1970-es évek közepén magam is láttam egy nagyméretű, vadászt lovon megjelenítő Benyovszky István-festményt Kecskeméten, s lehetséges, hogy a lovasalakkal talán Csontváry-festményt fedett el Benyovszky, aki látta, ismerte a Művésztelepre Csillag által Székelytől kihordott képeket.

CSONTVÁRY-KÉPEK KECSKEMÉTI KIÁLLÍTÁSOKON

Csontváry Kecskemétre került munkáinak megrázóan szomorú története ellenére képei két alkalommal mégis szerepeltek ottani tárlatokon. Először 1948 őszén került a város közönsége elé két festménye – Székely Sándor tulajdonából.

A nagy háborús veszteséget szenvedett kecskeméti Városi Múzeumról Bálint Alajos¹⁹ múzeumigazgató írta: „Elpusztult épületünk, és tüzek martaléka lett múzeumi anyagunknak csaknem minden darabja.” Az 1848-as forradalom és szabadságharc centenáriuma, ráadásul a második világháború utáni első kiállításukra saját anyagból ezért nem rendezhettek kiállítást, hanem csupán a „kiállítás időtartamára átengedett műkincsekből”, magántulajdonokból kölcsönkértekből: „Egy híján száz lakást kerestünk fel, és válogattuk azok értékeit.” Székely Sándoréknál is megfordultak, és kiválasztották, majd kiállították Csontváry Kosztka Tivadar *Consummatus est* és *Hegyvidéki táj* című²⁰ olajfestményét.²¹ Talán ezen a ponton, ezzel a bemutatással fordulhatott pozitívba a Székely család Csontváry-értékelése is, ha már a múzeumigazgató a műkincsek közé válogatta és kiállította azokat. Székelyék leánya, Kabar Zoltánné 1979. február 19-én írta nekem: „a kérdéses két Csontváry-képet [...] évekket ezelőtt eladtuk dr. Petró Sándor belgyógyásznak”.

Második alkalommal a Kecskeméten megjelenő Forrás folyóirat egy évtizednyi képzőművészeti publikációiból eredeti műveket föl sorakoztató *Forrás Galéria 1969–1979*²² kiállításra²³ a Herman Ottó Múzeum Petró-gyűjteményéből kerültek Kecskemétre: *Az öreg halász*, a *Mandulavirágzás* és a *Keleti pályaudvar éjjel*.²⁴ E kiállítást a napközis csoportjával meglátogatta Rajz Istvánné tanítónő (Kodály Zoltán Ének-Zenei Általános Iskola), s az egyik következő foglalkozáson azt a feladatot adta a csoportnak, hogy a kiállításban megismert művekből rajzolják le azt, ami a számukra legfontosabb volt, a legemlékeze-

tesebbet. A legtöbb gyermekrajz-parafrázis Csontváry *Öreg halászáról* (aztán Nagy István *Hartai tóparton-járól* és Orosz János *Nagy László-arcképéről*) készült. Ugyanezen a kiállításon az általános iskolák felső tagozatosainak és középiskolásoknak kiírt műelemzési pályázaton a beérkezett írásos elemzésekből (összesen 46) is a Csontváry-művekről készült a legtöbb (33).

CSONTVÁRY-EMLEKTÁBLA ÉS -SZOBOR (KISSZEBEN, IGLÓ)

Csontváry utóéletéhez, emléke éltetéséhez szervesen hozzátartoznak a különféle műfajokban (film, irodalom, képzőművészet) a tiszteletére megfogalmazott művek. A 2000-es évektől több, élethelyszíneit vagy művei fogantatását megjelölő domborművet helyeztek el.²⁵ Ezeket felsorolják Csontváry szülővárosának honlapjához²⁶ kapcsolódó, Csontváry munkásságát részletesen ismertető címszó alatt, ám a festő születésének 140. évfordulója évében a kisszebeni szülőházára fölhelyezett emléktáblát nem említik.

Ennek létesítése mögött regisztrálnunk kell azt a történelmi szükségletet, amely a szocializmus politikai szobrainak megingását/eltávolítását jelentette,²⁷ illetve újak létesítésére támasztott sürgető igényt.²⁸ Ez utóbbi csoportnak, kontingensnek fontos része a határon kívüli, magyar nemzetiségi területekre, városokba az onnét jelzett igények szerint megfogalmazott szobrok, emléktáblák létesítése. Sorkezdő Ferenczy Béni *Petőfijének* 1990-es ungvári fölállítása,²⁹ amelyet azután több hasonló követett.³⁰

A Csontváry-szülőház emléktáblával való megjelölésének igényét a Pozsonyi Magyar Kulturális Központ vetette föl, s egyúttal alkotót is javasoltak: Nagy János (1935–2021) Felvidéken dolgozó szobrászművészt, aki már 1965-ben mintázott Csontváry-plakettet *Nagyobb leszel Raffaelnél* címmel, amelyen ezen körirat az *Önarckép* fordított portróját a nagy formák (szem, szakáll, homlok) tömör összefogottságában, komor-elszánt arc kifejezéssel jeleníti meg. Kerékyártó István szerint a plakett Csontváry „már-már pszichotikus önmagába fordulását, eltökélttségét és a pszichózison is győzedelmeskedő alkotóerejét” példázza.³¹ Nagy János az 1965-ös plakettje mellé megmintázta Csontváry festői elhivatásakor kezében érzett cédrusmagot is. Ám az 1993-as, a kisszebeni szülőház portrédomborművén Csontváryt – vallja Nagy János – „úgy ábrázolom, ahogy az utolsó képei- nek, rajzainak egyikén, mint Árpád vezér, a honfoglaló vonul be az országba”.³² Az arcának inspirációs forrása ugyancsak az *Önarckép*, oldalfordítva: elszánt, kemény tekintetű, expresszív mintázott bajusz- és szakállviseletű, a hivatásában tántoríthatatlan hittel, már-már megszállottan egzisztáló alkotót mutat. Nagy János többek között erről a munkájáról is vallja, hogy „ne a formáról, hanem a lelkéről ismerjék föl az alkotót”,³³ ez esetben az ábrázoltra ugyanúgy gondolhatunk, mint az őt megjelenítő szobrászra. A portrédomborműves bronz emléktábla és a kétnyelvű bronz táblafőlirat³⁴ Nagy János sikeres műveként kerülhetett Csontváry szülőházának homlokfalára.

A Pozsonyi Magyar Kulturális Központ a kisszebeni városi művelődési házzal és a Csemadok Kassai Területi Választmányával közösen létesített domborművet Csontváry születésének 140. évfordulója évében, 1993. szeptember elején Fekete György belsőépítész, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium helyettes államtitkára avatta föl.³⁵ A Csontváryt idéző megemlékezések sorában Pap Gábor művészettörténész előadást tartott Pozsonyban, Losoncon és Kiszzebenben. Kiszzeben „város szlovák polgármestere a környék iskolái részére *Hommage à Csontváry* címmel rajzversenyt hirdetett, melynek az volt a lényege, hogy a Csontváry-művek miként ihlették meg a gyerekeket. Rengeteg rajz érkezett, melyből közös kiállítást rendeztek a szlovák művelődési házban.”³⁶ Koncsol Lászlónak a műről vallott kívánsága talán megtelhet valós tartalommal: „Egyszer még Csontváry Kosztká Tivadar kisszebeni emléktáblája is közös magyar–szlovák kultuszhelyként fog szolgálni.”³⁷

A Csontváryt megrögzítő képzőművészeti alkotások sorából kiemelkedő Kerényi Jenő *Csontváry-szobrát* (1961), amely az alkotó jelképes sírjára került (Fiumei úti sírkert), és egy másolati példányát a pécsi Csontváry Múzeum előtt állították föl (1979).³⁸ Akkoriban merült fel az ötlet – ugyancsak a Pozsonyi Magyar Kulturális Központ részéről –, hogy Iglón állítsunk emléket Csontvárynak, ahol patikusként dolgozott, 27 évesen, 1880-ban ott érte őt a festészethez irányító elhívás, ott határozta el, hogy festő lesz. Ezen az életútját meghatározó, fontos helyszínen szeretnünk volna szobrot emelni a tiszteletére. Az előkészítés során több tárgyalási fordulóban sikerült a szlovák partnerekkel tisztázni a szobor fogadásának mindkét fél számára megfelelő körül-

ményeit. A művek kiválasztásánál a kisszebeni domborművet alkotó Nagy János és Kő Pál szobrászművész tervei jöhettek szóba. Nagy János ülő figurát tervezett, Kő Pál pedig – a kecskeméti földarabolástól megmenekült – a *Tengerparti sétalovaglás* inspirációjára lovasként, lovon ülőként akarta megjeleníteni a festőt.³⁹ A megbízó/finanszírozó Művelődési és Közoktatási Minisztérium Képzőművészeti Főosztálya harmadik megoldást választott. Kerényi Jenő elismerten sikeres egészalakos Csontváry-szobrának fejét, pontosabban egy annak alapján másolt és öntött büsztöt, mellszobrot készíttetett a teljes alakból.⁴⁰ Csontváry *Önarcképén* a gácsi patika enteriőrjében jelenítette meg önmagát, s Kerényi szobrának e mű a legfontosabb ihletője. Ennek szellemében fogalmazott arckifejezése „törékeny és esendő”, a „benne rejlő vizionárius ambíciót”⁴¹ is képes megjeleníteni. A szobor így közvetlenül utal a gácsi patikára és a festő ott történt elhívására. Ez a szellemi, művészettörténeti beágyazottság teszi indokolttá, hogy Kerényi Jenő *Csontváryja* jelölje a festő ottani életszakaszát.

A szobor elhelyezésére a helyiek a Szepességi Művészeti Galéria (Galéria Umelcov Spisa, Zimná u. 46.) udvarát ajánlották. Az építészeti rész (posztamens, föliratos táblák elhelyezése) kivitelezését az Iglói Városi Hivatal Építészeti Osztálya végezte, a szobor elkészíttetését a Művelődési és Közoktatási Minisztérium vállalta. 1994. március 29-én a szobrot⁴² fölavatták: Ing. Rastislav Jacák primátor és Fekete György belsőépítész, országgyűlési képviselő. A posztamensre helyezett mellszobor előtt kényelvű bronztábla: „Ebben a városban élt és alkotott 1874–1884 között Csontváry Kosztka Tivadar festőművész.”⁴³

A Kecskeméti Művésztelep vezető mesterének, Révész Imrének és tanítványainak értékvsága s az ebből következő haszonszerzési hajlandósága, mohósága (eladni, földarabolni, alapanyagként fölhasználni) nehezen megemészthető fejezete egy csoport Csontváry-mű – köztük bizonyosan két főmű, az *Önarckép* és a *Tengerparti sétalovaglás*⁴⁴ – utóéletének. A véletlen és a vakszerencse következtében a pusztításból megmenekült festmények magán-, majd múzeumi gyűjteményekbe kerültek. Ezekkel és a többi, hazai köz- és magánkollektívákban őrzött⁴⁵ Csontváry-képekkel a Szépművészeti Múzeum kiállítása (egy festmény szerepelt azon magántulajdonból) teljesebb és egészségesebb Csontváry-életművet mutathatott volna be.

JEGYZETEK

¹ A gácsi patika 1912-es bérletének a szerződését közli: NÉMETH Lajos, *Csontváry Kosztka Tivadar*, Budapest, 1964, 142., 173–174.

² Uo., 175.

³ Kukán Géza (1890–1936) festő, Budapesten a Benczúr-iskolában, a Képzőművészeti Főiskolán Balló Edénél és Ferenczy Károlynál tanult, továbbá Münchenben, Nagybányán és Párizsban.

⁴ Mágócsy Eta, *És mégis szép volt Kecskemét*, kézirat, 144–147. Kecskeméti Képtár Művészettörténeti Adattára, 367–85.

⁵ Révész Imre, *Igazolvány Mágócsy Etelkának*, 1925. február 20. Gépirat autográf aláírással (Mgt). Egy ceruzarajzával szerepelt a művésztelep kiállításán: *A Művésztelep kiállítása*, Kecskeméti Közlöny, 1924. november 23., Bozzay Margit, *Magyar asszonyok lexikona*, Dajkovich, Budapest, 1931, 213., *A Kecskeméti Művésztelep második korszaka (1920–1944)*, a kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette ifj. GYERGYÁDESZ László, OSZTÉNYI Éva, Kecskeméti Képtár, 2010. március 19–május 9.

⁶ Csillag József (1894–1977) festő, 1921–25 között Révész Imre-tanítvány a Kecskeméti Művésztelepen. Több kiállításukon szerepelt. HORVÁTH Ödön, *A Művésztelep kiállítása*, Kecskeméti Közlöny, 1922. november 9., *A Művésztelep kiállítása*, Kecskeméti Közlöny, 1924. november 23. Első önálló tárlatát is Kecskeméten rendezte meg. *Csillag József kiállítása*, Kecskeméti Lapok, 1925. április 7.

⁷ Részletet közöl belőle SOMOGYI György, *Adalékok a kecskeméti művésztelep történetéhez* (bevezető Mágócsy Eta emlékezéséhez). Mágócsy Eta, *Mégis szép volt Kecskemét* (részletek), Forrás, 1986/10, 82–88.

⁸ Székely Sándor a művésztelepi fiatalok önzetlen támogatója, néhányukat pénzzavarukban kölcsönökkel segítette. Az 1926-ban alakult Kecskeméti Műpártoló Egyesület pénztárosa volt. A Nemzeti Szalon 388-ik kiállítása. *A Képzőművészek Vidéki Szövetsége első kiállításának katalógusa*, 1928. január hó [Budapest, 1928].

⁹ A Révész-tanítvány Érchegyi Irén szerint „Csontváry Révész bácsinak nem nagyon tetszett. Axaméthysel nagyokat nevettek rajta, hogy Csontváry nem tud rajzolni”. Idézi: SÜMEGI György, *A Kecskeméti Művésztelep (1909–1944)*, Corvina, 2011, 117.

¹⁰ Az 1930-as kiállításon szerepelt a *Sétalovaglás a tengerparton*. Az Ernst Múzeum kiállításai CXIII., *Csontváry-Kosztka műveinek gyűjteményes kiállítása*, Ernst Múzeum, Budapest, 1930. október 27.

¹¹ LEHEL Ferenc, *Csontváry újonnan fölmerült képei = Csontváry Tivadar újonnan fölmerült képeinek kiállítása*, Frankel Szalon, 1936. május 3–23. Budapest, 1936, 6.

- ¹² A *Sétalovaglás a tengerparton és az Őnarckép* szerepelt az 1936-os kiállításon: 1936. május 3–31., Frankel Szalon, *Csontváry Tivadar újjonon fölmerült képeinek kiállítása*, katalógus, képek jegyzéke: 7., 31. Apró adalék-ként jegyzem ide, hogy a Székelyéknél járatos idősebb kecskemétiak a lakásukban (vagy akár a patikában) kifüggesztett Csontváry-Őnarcképet „ördög szeműnek” emlegették még az 1970-es évek legelején is.
- ¹³ GERLÓCZY Gedeon, NÉMETH Lajos, *Csontváry-émlékkönyv*, Corvina, Budapest, 1976, 134–135.
- ¹⁴ NÉMETH Lajos, *A Csontvárynak „tulajdonított” képekről I.*, Jelenkor, 1980/10, 883–889.
- ¹⁵ A két festmény kalandos történetéhez hozzátartozik, hogy „Bató Berlinben véletlenül a buszon hagyta azokat, ám a kiragasztott felhívások hatására a becsületes megtaláló visszajuttatta a vászontekercset a jogos tulajdonosának”. IBOB Éva, *Víz és tűz. Kosztká tények – Csontváry legendák*, Tiszatáj, 2011. december, 127–132.
- ¹⁶ KOSZTKA László *Új szőlőművelési album* címen könyvet is megjelentetett Kecskeméten (Sziládi Nyomda, 1912).
- ¹⁷ ROMVÁRY Ferenc, *Csontváry Kosztká Tivadar 1853–1919*, Alexandra, Pécs, 1999, 33., 37–38., 45., 50., 52–54., 58., 61–62., 65., 75–77., 80–84., 86., 94., 115.
- ¹⁸ GERLÓCZY, NÉMETH, *i. m.*, 117–118., 121–122.
- ¹⁹ Bálint Alajos (1902–1983) régész, 1949-től szegedi múzeumigazgató.
- ²⁰ Azonos a *Magányos ház (Dalmát vidék)* című képpel (olaj, kartonra ragasztott vászon, 40×27 cm, Herman Ottó Múzeum, ltsz.: P. 77. 61.).
- ²¹ A kiállításon – más műtárgyak mellett – 76 képzőművészeti alkotást mutattak be: néhány szobrot, Székely Bertalan, Mednyánszky László, Aba Novák Vilmos festményeit, a Nemes Marcell-gyűjtemény válogatott darabjait és a Kecskeméti Művésztelep alkotóinak a festményeit. A „Hírös Város” *műkincsei. Bélyeg és fotókiállítás*, katalógus, bev. BÁLINT Alajos, Kecskeméti Városi Múzeum, 1948. szeptember 26–október 3., 28. CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar, *Hegyvidéki táj*, olajfestmény, 29.; *Consummatus est*, olajfestmény.
- ²² Katona József Múzeum, Kecskemét, 1979. szeptember 2–30.
- ²³ TORNAI József, *Népi kultúra, képek, irodalom*, Forrás, 1980/2, 96., SÜMEGI György, *Forrás Galéria (1969–1979)*, Művészet, 1980/5, 46.
- ²⁴ Az *öreg halász* és *A Keleti pályaudvar éjjel* Németh Lajos Csontváry-oeuvre katalógusa szerint még ismeretlen helyen voltak, a könyv megjelenése után kerülhettek dr. Pétróhoz. NÉMETH, *Csontváry... i. m.*, 183–194.
- ²⁵ Kocsis Előd emléktáblája, 2003, Budapest, XVIII., Kondor Béla sétány 10.; 2007-ben Libanonban avattak emléktáblát a 100 évvel ezelőtt ott festett cédrus-képei emlékére; 2018-ban Szentesen, az egykori Megváltó patika – Csontváry 1883-ban ott dolgozott – falán helyeztek el emléktáblát.
- ²⁶ hu.wikipedia.org/wiki/Kisszeben
- ²⁷ „A köztéren ott állnak a bronzba öntött, kőbe faragott tévedések.” P. Szücs Julianna, *Válunk – hát válogasunk! Gondolatok a legújabb kori műtárgyrombolásról*, Népszabadság, 1989. december 23. A köztéri szobrok történelem diktálta változásairól: Emlékművek Magyarországon – országos konferencia a debreceni Déri Múzeumban, 1990. március 29.
- ²⁸ Közülük a legfontosabb: JOVÁNOVICS György, *Az 1956-os forradalom mártírjainak emlékműve*, 1992, Köztemető, Budapest, 301-es parcella.
- ²⁹ SÜMEGI György, *Ferenczy Béni Petőfije Ungvárra*, 1990, Magyar Művészet, 2023/4, 16–21.
- ³⁰ Zömmel a Művelődési és Közköztartási Minisztérium anyagi támogatásával létrejött művekből: Körösnéyi Tamás: *Petőfi*, 1991, Beregszász, Ukrajna; *Hollósy Simon*-mellszobor, 1992, Técső, Ukrajna; Pauer Gyula: *A Magyarországról elhurcolt zsidó áldozatok emlékműve*, Ebensee, Ausztria; Jecza Péter: *Bartók*, Nagyszőlős, Románia; Szinyei Merse Pál-emléktáblák: Szinyeújfalu és Jernye, 1993, Szlovákia; Kó Pál: *Balassi Bálint*, 1994, dombormű, Zólyom, Vár, Szlovákia; Mihajlo Beleny: *Munkácsy Mihály*, 1994, Munkács, Ukrajna. Ez utóbbról lásd *Munkácsy Mihály visszatért szülővárosába*, Kárpáti Igaz Szó, 1994. június 21.
- ³¹ Némi túlzással leszögezi, hogy „Csontváry Őnarcképe mellett ez a plakett a leghitelesebb arckép Csontváryról”. KERÉNGYÁRTÓ István, *Nagy János*, Lilius Aurum, Dunaszerdahely, 1997, 17., 20. A plakettet közli még *Nagy János*, szerk. TÓTH László, Méry Ratio, 2009, 125.
- ³² Nagy János azt is hozzáteszi, hogy „Pap Gábortól megtudtam, Csontváry Attila reinkarnációja”. NAGY János, *Memento*, Komarno, KT Könyv- és Lapkiadó Kft., 2011, 98–101. A kötetben Nagy János mindhárom Csontváry-művét közli.
- ³³ Több munkáját felsorolja (*Bulcsu, Niké, Csontváry, Csodaszarvas, Mártírszobor, Eszterházy, Betlehem, Emese álma, Memento, Árvízi emlékmű*), s az idézethez még hozzáteszi: „Az a munka, amely nem vált ki katarzist, nem műalkotás.” KONCSOL László, *Halemba*, 2009. március = *Nagy János, i. m.*, 23–31.
- ³⁴ Dombormű, bronz, 102×72 cm, magyar–szlovák kétnyelvű szöveges bronztábla: 42×72 cm és kétoldalas bronzérem: átmérője 12 cm (ebből 30 db készült). A szöveges bronztáblán: „Ebben a házban született 1853 július 5-én a magyar festészet kiemelkedő személyisége, Csontváry Kosztká Tivadar”, alatta ugyanez szlovák nyelven.
- ³⁵ Az avatás napján kiállítás mutatta be a Csontváry-életműhöz kapcsolódó dokumentumgyűjteményt, Pap Gábor művészettörténész előadást tartott Csontváry művészetéről, este levetítették Huszárik Zoltán *Csontváry-filmjét*. *Csontváry-emléktábla avatása*, Pest Megyei Hírlap, 1993. szeptember 10.
- ³⁶ *Vonzáskör. SUNYOVSKY Sylviával beszélget DVORSZKY Hedvig*, Kairosz, Budapest, 2010, 46–47.
- ³⁷ KONCSOL László, *Nagy János szobrászművész, a felvidéki magyar kultusz helyek teremtője*, Honismeret, 2000/4, 79–81.
- ³⁸ ROMVÁRY Ferenc, *Pécs köztéri szobrai*, Kronosz, Pécs, 2014, 122. Egy további másolati példánya a szentendrei Kerényi Jenő Emlékmúzeum kertjében volt fölállítva (1978–1990 között volt látogatható).
- ³⁹ Tervének fényképe a szerző tulajdonában.
- ⁴⁰ Kerényi Jenő szobrászművész szerzői jogainak az örököse, özv. Kerényi Jenőné, Kerényi Erzsébet szívesen hozzájárult ehhez a megoldáshoz.

⁴¹ CSUHAJ István, *Szobor és képe*, Jelenkor, 2018/10, 1140–1142.

⁴² „A szobor a látogatóktól kissé elrejtve”, a Galéria kerti részében található. korkep.sk/cikkek/utibeszamolo/2019/06/28/csontvary-nyomaban-jartunk-a-felvideken-i

⁴³ Mindez szlovák nyelven is, továbbá: „Sochár: Kerényi Jenő”. E tábla alatt egy kisebb, rajta: „A Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériumának ajándéka 1994”.

⁴⁴ Az 1958-as brüsszeli világkiállításon „az első terem első képe kedves ismerős: Csontváry *Tengerparti sétalovaglás* c. finom kompozíciója”. OELMACHER Anna, *A brüsszeli figyelmeztetés. 50 év modern művészete*, Múterem, 1958/12, 26–31. Gerlóczy Gedeon megállapítja, hogy Csontváry „a kiállítás egyik legnagyobb sikerét aratta. Pedig a belga pavilonban 364 szobor és festmény volt kiállítva.” GERLÓCZY Gedeon, *Magyar művészek a brüsszeli világkiállításon*, Magyar Építőművészet, 1959/1–2, 68–77.

⁴⁵ A Herman Ottó Múzeum dr. Petró Sándortól származó Csontváry-festményei ráadásul jelenleg nem szerepelnek kiállításon, raktárban vannak. A kölcsönzésüknek nem lehetett akadály.

KERÉNYI JENŐ Csontváry-szobra, 1994

(Igló, Szlovákia);

NAGY JÁNOS Csontváry-emléktábla

és szlovák–magyar nyelvű fölirata, 1993 (Csontváry Kosztká Tivadar szülőháza, Kiszseben, Szlovákia);

PLAKÁT, 1979;

CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR, *Öreg halász*, 1902 kl., olaj, vászon, 59,5x45 cm (Herman Ottó Múzeum, P.77.66.); *Keresztre feszített Krisztus (Töredék a Passióból)*, 1903, olaj, vászon kartonra ragasztva, 18x37 cm, (Herman Ottó Múzeum, P.77.67.)

